

ВПЛИВ НОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕЛІ СВІТОБУДОВИ НА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ І ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ СТАТУС УКРАЇНИ

У процесі вибудови однополюсного світу концепція глобалізації стала одним з найбільш поширених інструментів аналізу соціальних процесів у сучасному суспільствознавстві. Утворюючи певний категорійний комплекс для опису суті й пояснення характеру цивілізаційних перетворень, поняття «глобалізація» має й своє смислове навантаження. Це поняття активно використовується для характеристики сучасних змін життєдіяльності, переходу людства на якісно новий рівень – від національно-державної до транснаціональної фази розвитку суспільств і постіндустріальної, інформаційної фази суспільного розвитку загалом. Водночас, концепція глобалізації стала своєрідним теоретичним підґрунтям нової політичної моделі світобудови, що забезпечується комплексом практичних засобів реалізації й конструюється у форматі однополюсності з посиленням домінування США.

У науковому середовищі та засобах масової інформації точаться гострі дискусії щодо перспектив глобалізаційних змін. Водночас, у масовій свідомості складається система міфів щодо цього процесу. Зокрема, побутує міф про те, що глобалізація – абсолютно нове, притаманне лише нашій сучасності, явище. Насправді ж, стверджувати, що глобалізація – нове світове явище, було б не зовсім правильно. Дійсно, саме поняття з'явилося на сторінках наукових та популярних видань лише на початку 60-х років минулого століття, але явище глобалізації має глибокі історичні корені. Хвиль глобалізації в історії людства було чимало. Імперія Олександра Македонського, Римська імперія, імперія Чингізхана, епоха великих географічних відкриттів, колоніальних імперій, промислова і науково-технічна революція тощо – все це можна аналізувати і під кутом зору аспектів глобалізації. На нашу думку, небезпідставним може бути твердження і про те, що процес глобалізації розпочався ще на початках самої історії людства. Разом з тим, глобалізація сьогодні – це об'єктивний процес і чи не основна ознака сучасного етапу розвитку людства.

Формування однополюсного світу є процесом суттєвих, глобальних змін у світовій економіці, політиці, інформаційній сфері, галузі транспорту, військовій сфері тощо. Отже, специфіка її сучасного етапу полягає, передусім, у тому, що це – багатоаспектний процес, який викликає кардинальні зміни не лише у всіх сферах людської діяльності, але й у способі життя людини. Глибинним фактором глобалізації є те, що здійснюється вона, значною мірою, за рецептами неолібералізму в економічній і політичній сферах. При цьому неоліберальні рецепти поступово трансформуються у щось нове, і в цьому новому неолібералізмі і неоконсерватизм конвергуються. Найяскравіше це проявляється в американській моделі геоекономіки і геополітики, в якій глобалізація постає як американізація світу, як однополюсне домінування США в економічній, політичній, військовій, культурній і побутовій сферах.

Побудова моделі однополюсності приводить до певної конвергенції капіталізму та соціалізму. Причому, в постсоціалістичних країнах люди «відмовилися» від принципів соціалізму і будують «капіталізм», а традиційно «капіталістичні» країни (США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Швейцарія, Швеція) успішно впроваджують соціалістичні гасла – рівне право, верховенство закону, політичні свободи, безплатна освіта тощо. Процес глобалізації розгортається як демократичний і соціальний і як закономірний рух людства до нових форм співіснування за сучасних умов.

З одного боку, формування однополюсності сучасної світобудови, що розгортається на тлі розвитку технологічних, інформаційних, наукоємних сфер, посилює інтеграційні, об'єднавчі процеси, поступово приводить до розуміння глобальної взаємозалежності людства. З іншого – централізація, зосередження економічних, фінансових, технологічних, освітніх, інформаційних, військових тощо ресурсів об'єктивно створює умови для формування своєрідних «центрів» і «периферії». Обумовлюється і, водночас, посилюється цей поділ суттєвою різницею у можливостях соціального і економічного розвитку, життєвого рівня населення. Значно вищі фінансові, економічні, управлінські можливості здебільшого й забезпечують «центри» беззаперечними

аргументами на користь певної системи цінностей, певного способу життя, часто – приводять до «мовчазної згоди» щодо сприйняття пропонованих політичних, економічних, фінансових, військових стратегій.

На посилення сприйняття масовою свідомістю й свідомістю національних еліт моделі світобудови як однополюсної конструкції з центром у США як «батьківщини» транснаціональних корпорацій працює й міф про неминучість і незворотність глобалізації, про її розвиток у напрямі всеохопності, взаємозалежності, взаємообумовленості процесів, подій, рішень, форматів тощо.

Разом з тим, є й інші точки зору. Йдеться про те, що глобалізація стала модним трендом і протягом останніх десятиліть йому приділяється занадто багато уваги. Аналіз фінансової, економічної і сфери торгівлі, зокрема, свідчить, що і міжнародні інвестиції, і торгівля зосереджені в основному в межах Північної Америки, Японії та Західної Європи. Порівняно з транснаціональними корпораціями, національні економіки незрівнянно більше контролюють обсяг торгівлі. Розмір інвестицій компаній у межах власних країн значно перевищують інвестиції за їх кордонами. Крім того, значна частина країн Африки, Південної і Середньої Азії залишаються поза глобальними процесами. Ці та інші (досить аргументовані) заперечення покликані раціоналізувати наявні підходи, обережніше сприймати міф про неминучість глобалізації. З іншого боку, підтвердженням тези про взаємопов'язаність національних економік стала світова економічна криза, яка розгорнулася у 2008 році і наслідки якої ще не подолано. Занепаду однієї великої національної економіки достатньо було для того, щоб усі ланки світового ланцюга втратили стійкість. Таким чином, спростовано міф про глобалізацію як оптимальну модель цивілізаційного розвитку. Виявився сумнівним і міф про щасливе глобалізоване людство, в якому інтелект та інформаційні технології допоможуть уникнути криз.

Крім того, все більш очевидним стає й те, що нинішня модель однополюсності в інтересах транснаціональних корпорацій породжує чимало протиріч. Одним із проявів цих протиріч є, зокрема, посилення руху антиглобалізму. На нашу думку, варто

звернути увагу на виникнення відносно нової тенденції – глобалізацію протестних настроїв. Прикладом таких процесів може бути діяльність опозиційного руху «Захопи Волл-стріт». До акції, що розпочалася 17 вересня 2011 року в Нью-Йорку задля привернення суспільної уваги до «злочинів фінансової еліти» і необхідності структурних змін в економіці, протягом двох місяців приєднався майже увесь світ. Тривалі масові заходи проходили в понад 1000 міст 82 країн. Досить часто глобалізація сприймається як неминуха і водночас «безлика» сила, що використовується для виправдання тих чи інших, у тому числі (і передусім) непорядних, дій. Очевидно, така реакція суспільства, крім іншого, є й своєрідною спробою боротьби із «знеособленістю» глобалізаційних процесів.

Перемога капіталізму над соціалізмом ще нещодавно сприймалась як підтвердження життєздатності модерністської тріади Т. Парсонса – ринкової економіки, демократичного державного устрою та індивідуалізму. Ера після «холодної війни», формування однополюсної моделі світобудови, здавалося б, мала знаменувати новий світовий порядок, в якому маркетизація, демократизація та індивідуалізація стануть характерними рисами «нового глобального села». Але цього не сталося. Замість міфологічного наближення до «великої гармонії» глобальний капіталізм веде людство у протилежному напрямі: відбувається «прихід глобального села», котрий проявився скоріш у вигляді віртуальної реальності, аніж автентичного дому, і у жодному разі він не сприяє процвітанню людства. Світ, затиснутий у взаємозалежну екологічну, фінансову, комерційну, торгову і електронну систему, ніколи раніше не був настільки розділеним на складові відповідно до величини багатства, впливу і влади (Т. Уеймінг^{*}). Міф про щасливе глобалізоване людство, в якому інтелект та інформаційні технології допоможуть уникнути криз, виявився сумнівним.

^{*} За : Арсеєнко А. Глобалізація: основний зміст та соціально-економічні й політичні наслідки напередодні XXI ст. / А. Арсеєнко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politonomia.org.ua/page/hlobalizatsiia>

Світовий порядок, що пов'язує із однополюсністю та процесами глобалізації, все більше перетворювався на «новий світовий безлад», що викликало потребу у більш виваженішому і фундаментальному переосмисленні економічних, політичних і соціокультурних змін. Пошук нової парадигми трансформації світу надає Україні нових можливостей.

Необхідність політичного аналізу процесів глобалізації, її специфіки, динаміки, тенденцій розвитку, а також політичних спекуляцій і міфів навколо цих процесів зумовлюється потребою теоретичного обґрунтування і практичної розробки шляхів формування внутрішньої і зовнішньої політики України. Такої політики, яка б забезпечила нашій державі гідне місце у світовій спільноті, яка враховувала б і сучасні потреби суспільного й цивілізаційного розвитку, і його перспективи. Саме тому суспільні перетворення, що відбуваються в Україні та у світі, описуються, як правило, у контексті глобалізації. Такий контекст є обґрунтованим з наукової точки зору й зумовленим об'єктивними процесами, поза межами яких Україна залишитися не може.

Разом з тим, і досі бачення державотворення в Україні у контексті глобалізаційних змін залишається суперечливим, мозаїчним.

Геополітичні характеристики України досить часто визначаються особливостями її географічного положення та фактичної неспроможності відмови від політики багатовекторності зовнішньополітичного курсу попри визначеності щодо європейського курсу розвитку. Об'єктивність цих характеристик, з одного боку – безперечна. З іншого – виникає проблема їх практичного використання у процесах державотворення та у площині зовнішньополітичного позиціонування, передусім – у взаєминах з іншими країнами та визначенні кола країн-партнерів.

Формування геополітичної моделі України здійснюється за умов домінування у її політичному просторі США і Росії, яка, очевидно, буде посилювати використання економічних механізмів впливу. Йдеться, передусім, про можливості через існуючу нині енергетичну залежність впливати на політичне поле України. У цьому контексті варто оцінювати й диверсифікацію напрямків

транспортування російського газу на Захід і Схід, дещо зменшуючи переваги головної транзитної країни для російського газу.

Разом з тим, плани модернізації країни зорієнтовані на використання наявних ресурсів: промислово-індустріальний і науковий потенціал; унікальне географічне розташування, що створює гарні умови для розміщення виробництв, орієнтованих як на ринки ЄС, так і країн євро-азійського регіону; на сировинну базу; запаси чорнозему і прагнення вийти на позиції одного із аграрних лідерів сучасного світу; потужний людський капітал, резерв освіченої трудової сили, систему підготовки професійних кадрів, науковий потенціал*. Вкрай важливим є усвідомлення необхідності впровадження демократичної моделі політичної системи та сучасної, конкурентної державної влади на основі верховенства права, розвиненої правової культури, збалансованої представницької демократії, сильного самоврядування, ефективного державного менеджменту.

Вибір Україною європейського вектора розвитку як домінуючого, за оцінками зарубіжних і вітчизняних експертів, не позбавило країну певної невизначеності у його реалізації. Політичні рішення за умов існування незбалансованої, енергетично та технологічно залежної економіки, нереформованої соціальної сфери, внутрішньополітичної нестабільності реалізуються вкрай важко, загрожуючи поверненню у становище країни як такої, що перебуває «на роздоріжжі». Разом з тим, країни-партнери та ті країни, які прагнуть такого статусу, вимагають більш чіткого визначення зовнішньополітичних пріоритетів та конкретики у їх реалізації.

Спроба через багатовекторність скористатися особливим геополітичним положенням не привела до відчутних позитивних результатів. Протягом останніх десятиліть сформувалася своєрідна політика «протягнутої руки». Свого часу добровільна відмова від статусу ядерної держави давала можливість ефективного використання такого політичного і економічного кроку для

* Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – 416 с.

геополітичного позиціонування. Натомість, лише на короткий час додала позитивних рис іміджу країни і відчутно не позначилася на її економічному та соціально-політичному становищі. Прагнення стрімкої інтеграції нереформованої економіки до жорсткого світу ринкових відносин позбавили конкурентоздатності багатьох галузей економіки, стійкості фінансової системи.

Невиправданою і спростованою часом виявилася спроба опертя української еліти на вже неіснуючу радянську модель «дружби народів». Навіть перші спроби європейської інтеграції, багато в чому, були зорієнтовані на взаємодію із країнами Європи у контексті цієї моделі. Відносини ж між державами не завжди вибудовуються на політичному ґрунті, але й, особливо в сучасних умовах, – на фундаменті прагматичного економічного розрахунку. За нинішніх умов, незважаючи на економічний, сировинний, людський потенціал, унікальне географічне положення і можливості використання його особливостей, країні загрожує перетворення на абсолютну периферію.

Людство усвідомлює свою цілісність, завдання нейтралізації негативів науково-технічного прогресу, екологічної кризи, вичерпаності ресурсів тощо. Це дає надію, що багато міфів буде розвіяно і міжнародна політика набуде перспективних цілей співробітництва цивілізацій, народів, міжнародних організацій та інститутів. Україні ж важливо знайти своє місце у цій політиці співробітництва. Особливо важливими є колективні зусилля в подоланні глобальних криз, коли настає час нових геополітичних рішень. В умовах глобальної кризи визрівають нові геостратегічні зсуви, сутність яких полягає у пошуку країнами нових партнерів і альянсів, удосконаленні державного і міждержавного регулювання економіки. Глобальна криза – це час створення нових геополітичних конфігурацій, нових підходів до валютного і господарчого ринків, особливо енергетичного і продовольчого.

Для України, стомленої роками безперспективного «зовнішньополітичного шпагату» між Росією і Заходом, міфічного «стрибка» в НАТО і ЄС, ситуація «спільних рішень» відкриває нові можливості. По-перше, слід посилити пріоритети зовнішньої політики, акцентуючи увагу на їх раціоналізації і прагматизації, від-

мовитися від романтичних вірувань у «доброго дядечка» зі Сходу чи Заходу. По-друге, від розмов про інноваційні технології слід перейти до конкретного їх впровадження, особливо в енергетиці і сільському господарстві. По-третє, настав час чітко визначити взаємовідносини у трикутнику «Україна – Росія – США».

Геополітичний і гео економічний статус України визначається низкою факторів, які варто враховувати, оцінюючи нинішній стан та перспективи суспільно-політичного розвитку.

Перший. Важливий і визначальний фактор. Український народ і, особливо, українські еліти не просто цінують – дорожать державною незалежністю. Незважаючи на певні побоювання, що були в 1990–1991 рр. та у період економічної кризи 1996–1998 рр., жодних загроз (навіть для самої ідеї державності) не виникло. Політичні події 2000 р., 2004–2005 рр., економічна криза 2008-го пробудила до життя певні міфи і стереотипи, сприяла процесам політичного маніпулювання, але не породила жодних світоглядних або ідеологічних альтернатив щодо державної незалежності України.

Наростання економічних негараздів, провали у сфері фінансів, проблеми зайнятості і рівня оплати праці, непрозорість процесів приватизації та державного управління призвели до значного соціального і майнового розшарування, але не викликали дезінтеграційних процесів. Не призвели вони і до розколу за лінією «Схід–Захід». Навіть фактична побутова двомовність у країні сприймається як консенсус і не викликає принципових розбіжностей в оцінках. Навпаки, соціальні та економічні труднощі викликали своєрідну консолідацію, що базується, на жаль, на неприйнятті існуючої практики управління.

Численні багаторічні опитування громадської думки свідчать на користь висновку про широку і безумовну підтримку державності. Серед основних чинників, що впливали на суспільні настрої після 1991 р., були фактори економічного або зовнішньополітичного характеру. Регулярні дослідження вітчизняних соціологів свідчать, що, з одного боку, підтримка незалежності дещо падала в періоди економічних криз (початок 1990-х років та у 1998–1999 рр.), натомість – суттєво зростала, коли північний сусід України – Російська Федерація – перебувала у стані внутрішніх або зовнішніх воєнних конфліктів (1994 р. – початок першої чеченської війни, 2008 р. – війна в Грузії). В цілому ж, рівень підтримки

державної незалежності завжди залишався високим і стабільним (приблизно три чверті населення). Іншими словами: головна національна ідея кінця минулого – початку нинішнього століття, ідея незалежності наразі – реалізована.

Друга обставина. Своєрідна реакція масової свідомості на тривале, протягом десятиліть, панування у суспільстві певної ідеології призвела до певних фобій щодо нових ідей. З одного боку, є розуміння того, що державність не може розбудовуватися виключно на «етнічній» ідентичності, з іншого – присутнє усвідомлення, що національна, громадянська ідентичності потребують сутнісного наповнення. Ним не може бути заперечення («Україна – не Росія»), лейтмотивне «нам не допомагають», «нас не підтримують», «нас не звуть», «Європа – неактивна у долученні України до свого співтовариства» тощо або ж – звернення до трагічних сторінок вітчизняної історії чи подієвий «відлік» невдач. Мотиваційно-сміслові навантаження можуть нести лише позитивні, консолідуючі, об'єднуючі міфи. Серед них чи не найефективніший, – «європейський міф».

Натомість, він нерідко «підміняється» географічними міфами: «В Україні – Центр Європи», «Україна – велика європейська держава», «Україна – міст між Заходом і Сходом». У цьому контексті йдеться про реально існуючі можливості української газотранспортної системи чи розбудову нових транспортних коридорів. Разом з тим, у цьому ж просторі вибудовуються міфи про новий «Шлях із варягів у греки» або ж про те, що найкоротший шлях між Європою (Берлін) і Китаєм (Пекін) пролягає територією України (насправді ж – через Білорусь і Росію). Негативно на рівень «самооцінки» українства впливають не завжди виважені політичні заяви щодо стрімкої євроінтеграції: «Через півроку Україна подасть заявку на вступ у ЄС» (О. Рибачук*, лютий 2005 р.).

Міфом «великого стрибка» в Європу, стрімкого зближення з ЄС підмінялася кропітка робота зі створення цивілізованих форм громадянського суспільства, сприяння його інтелектуальному і духовному розвитку, послідовних соціально-економічних реформ.

* Рибачук за півроку виконає План дій і подасть заявку в ЄС / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2005/02/18/3007190/>

Разом з тим, суспільству об'єктивно потрібні орієнтири, у тому числі (а можливо, й – передусім) у вигляді міфів, які б орієнтували суспільство у подальшому складному перебігу подій, створювали відчуття безпеки й частково знімали соціальну напругу. Найбільш стійкими є міфи, що мають частку позитивного знання. Продукуючи символи і значення, міф наповнює політичні процеси новим змістом, внаслідок чого змінюються й політичні пріоритети. Без «європейського» міфу не буде й суспільної підтримки руху у політично визначеному напрямі. Очікуваний і ймовірнісний характер політичних змін має потребу в заміщенні браку абсолютних гарантій фактором віри. Однак в індивідуальній і масовій свідомості політичні міфи закріплюються завдяки, насамперед, демонстрації реальних прикладів – фактів і подій, що свідчать про «справжність» політичного міфу та його наслідків.

Показовими у цьому контексті є результати соціологічного опитування, проведеного наприкінці 2011 року, щодо оцінки практичних дій влади у напрямі європейської інтеграції. При тому, що дві третини опитаних підтримують євроінтеграційні прагнення України, більшість респондентів (55,8%) вважають, що дії української влади не відповідають її євроінтеграційним деклараціям, лише 12,3% дотримуються протилежної думки. При цьому практично кожний третій опитаний (31,8%) вагався з відповіддю на це запитання. Загалом же, майже половина українців (46,5%) дотримуються думки, що нинішня зовнішня політика України не відповідає її національним інтересам, 32,6% респондентів вважають, що ця політика лише частково відповідає інтересам України, і лише 8,0% – вважають, що зовнішня політика України повною мірою відповідає національним інтересам держави. Важко було відповісти на це запитання 12,8% опитаних. З тим, що зовнішня політика України є економічно ефективною, погодилися лише 11,4%, не погодилися – 70,2% (18,2% – не могли визначитись)*.

Маючи за мету масштабну модернізацію країни, очевидно, варто задіяти для цілей розвитку широкий спектр не лише

* Тільки 8% українців упевнені, що у країні правильна зовнішня політика / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2011/12/14/6837659>

матеріально-технічного, сировинного, природного, кадрового тощо ресурсу, але й своєрідний «ресурс» культурних елементів, збережені звичаї, традиції, звички, цінності й мотиви. Для України є можливим у цьому сенсі використання досвіду окремих країн, яким вдалося ціннісно-культурну, міфологічну «архаїку» залучити до процесу суспільної модернізації як потужний консолідуючий ресурс. Очевидно, серед факторів, що сприяли стрімкому індустріальному розвитку Японії, Китаю або нещодавно ще індустріально відсталих країн Азії, – й вміле «щеплення» комплексу модернізаційних заходів і національних традицій, звичаїв, міфів, їх своєрідна «імплементация» у процес трансформаційних змін.

Політична міфотворчість посилюється за умов, з одного боку, прагнення до створення єдиного, цілісного світогляду, який схвально сприймається суспільством, з іншого – за умов браку реальних засобів його утвердження. У ситуації суперечливих тенденцій стратегічного розвитку держави політичний міф діє як захисний механізм, що запобігає розпаду соціуму.

У сучасних умовах міф все більше набуває раціональних ознак, хоча б з того погляду, що стає інструментом раціональної політики, яка може використовувати міф для реалізації прагматичних цілей. Дієвий політичний міф може стати підґрунтям досягнення визначених пріоритетів через їх сприйняття масовою свідомістю. Якщо основу міфотворчості становитиме система позитивних символів, то вона може бути використана для здійснення прогресивних суспільних змін.